

РАСПРАВЕ И ЧЛАНЦИ

KALAJEVA JEZIČKA POLITIKA U BOSNI I HERCEGOVINI*

TOMISLAV KRALJAČIĆ

Filozofski fakultet, Sarajevo

UDK 808.61/.62(497.15) (091)»1882/1903«

Izvorni naučni rad

Primljen: 20. septembra 1982.

Prihvaćen: 4. novembra 1982.

U sistemu mjera koje je Kalajev režim oprezno i postupno preduzimao na izgradnji bosanske nacionalne posebnosti regulisanje jezičkog pitanja nametalo se od početka kao vrlo značajno jer je jezik imao da posluži kao jedno od najvažnijih sredstava za konstituisanje bosanske nacije.

Problem književnog jezika u Bosni i Hercegovini javlja se odmah poslije okupacije. Prvo je iskrslo pitanje zvaničnog naziva nastavnog jezika u školama. U tom pogledu Zemaljska vlada nije imala u početku utvrđen stav, što pokazuje nekoliko uzastopnih naredbi u kojima se određuju različiti nazivi za nastavni jezik. Cirkularnom naredbom Zemaljske vlade od 6. juna 1879. određeno je da nastavni jezik u osnovnim školama bude hrvatski.¹ Naredbom od 26. avgusta 1879. nastavni jezik tek osnovana dva nastavna tečaja u Sarajevu nazvan je zemaljskim. Istog dana Zemaljska vlada je izdala naredbu o osnivanju realne gimnazije u Sarajevu, u kojoj se kaže da će nastavni jezik u gimnaziji biti »bosanski zemaljski jezik«. U naredbi je dat i popis nastavnih predmeta koji će se izučavati u toj školi, u kome je maternji jezik kao nastavni predmet nazvan »zemaljski jezik (hrvatski, srpski)«. ² Ministar Slavi izjavio je u austrijskoj delegaciji 1880. da je nastavni jezik u školama »bosanski ili srpskohrvatski zemaljski jezik«, a da je kod nižih vlasti službeni jezik u saobraćaju sa stanovništvom »isključivo hrvatski«, na kome se vode i sudske rasprave i donose presude.³

* Skraćeno i za štampu priređeno poglavlje doktorske disertacije »Kalajev režim u Bosni i Hercegovini (1882—1903)«, odbranjene 1981. godine na Filozofskom fakultetu u Sarajevu.

¹ Sammlung der für Bosnien und die Hercegovina erlassenen Gesetze, Verordnungen und Normalweisungen 1878—1880, I Band, Wien, 1880, 311.

² Isto, str. 314-315.

³ Govor ministra Slavija na sjednici austrijske delegacije 6. 11. 1880, Stenographische Sitzungs-Protokolle der Delegation des Reichsrathes, Wien, 1880, str. 76-77.

Ova mješavina naziva za jezik plod je složenih prilika u zemlji, postepenog napuštanja prohrvatskog kursa okupacione uprave i traženja rješenja koje bi najbolje služilo ostvarenju opštih ciljeva okupacije. Tim ciljevima nije odgovarao naziv jezika koji bi označavao nacionalno jedinstvo stanovnika Bosne i Hercegovine sa svojim sunarodnicima u susjednim jugoslovenskim zemljama. Otuda se Kalajeva uprava od početka odlučuje za naziv »bosanski jezik« kao najprikladniji. Pri tome je odlučujući motiv bio da buduća bosanska nacija dobije i odgovarajući naziv za jezik i time se i u tom pogledu omeđi od Srba i Hrvata. Ovaj motiv je izložio Apel u jednom aktu upućenom Zajedničkom ministarstvu finansija povodom izdavanja udžbenika geografije za više razrede osnovne škole. Pošto je u udžbenik trebalo unijeti naziv jezika kojim govori narod u Bosni i Hercegovini, Apel se odlučno izjasnio protiv naziva »srpski ili hrvatski« jer se ti nazivi uzimaju svugdje izvan Bosne i Hercegovine kao izraz »jednorodnosti ovdašnjeg stanovništva sa srpskohrvatskom narodnošću«, što u udžbeniku treba strogo izbjeći. Umjesto toga naziva, Apel predlaže uzdizanje hercegovačkog dijalekta na stepen posebnog jezika, koji bi se zvao »bosanski jezik«, tim prije što taj dijalekt predstavlja jezike koje je nauka označila kao srpski i hrvatski, pa bi se na taj način ovim nazivima dodao jedan treći »kao ravnopravan«. Time bi, po njegovom mišljenju, »specifična bosanskohercegovačka samosvijest« dobila »sankciju« u jeziku koji se upotrebljava u udžbenicima.⁴

U ozvaničenju toga naziva Apel je, prirodno, mislio i na to kako će takav naziv biti primljen u narodu i u široj jugoslovenskoj javnosti. Držao je da će u »srpskohrvatskom lageru« naići na »antipatije«, a kod domaćeg stanovništva na odobravanje. Ovaj posljednji stav zasnivao je na istorijskoj tradiciji Bosne i Hercegovine i na nacionalno-vjerskim prilikama u njoj. U srednjem vijeku »Bosanci i Hercegovci« imali su, pored Srba i Hrvata, poseban položaj, a poslije pada Bosne i Hercegovine pod Turke potpuno su se od njih odvojili. Zbog toga se u narodu očuvala tradicija samostalne srednjovjekovne bosanske države i bosanske crkve kao »specifično nacionalne crkve«, što je onda rezultiralo težnjom za posebnošću, koja je zbog postojanja tri religije »osobito izražena«. Ishod takvog istorijskog razvitka je, prema Apelovoj tvrdnji, da se »velika većina ovdašnjih stanovnika odlučno gnuša svake pripadnosti jednom ili drugom narodnom plemenu«, pa će zato i prihvatiti bosansko ime.⁵

Kasniji razvoj događaja pokazaće da se ova Apelova pretpostavka nije ostvarila jer ni jedna narodna grupa, osim dijela Muslimana, nije prihvatila to ime. Ako se pažljivije osmotri ovaj njegov akt, pada u oči da je svoj optimizam u pogledu prihvatanja bosanskog imena za jezik zasnivao na previše isforsiranim argumentima. To se, prije svega, odnosi

⁴ Zemaljska vlada — Zajedničkom ministarstvu finansija, 11. 2. 1884, ABH, ZMF, BH № 968/1884

⁵ Isto.

na bosansku srednjovjekovnu tradiciju koja ni približno nije bila živa niti prisutna u narodu kao što je on tvrdio. Isto tako netačna je bila i njegova tvrdnja da se velika većina domaćeg stanovništva »gnuša« jedinstva sa Srbima ili Hrvatima. Ta se tvrdnja u pogledu Srba, koji tada čine relativnu većinu u zemlji, nije poklapala ni sa u tom trenutku vladajućim zvaničnim mišljenjem.⁶ Izgleda da su te Apelove prenaplašene tvrdnje bile manje plod njegovog stvarnog uvjerenja, a više rezultat težnje da ubrzaju Kalajevu odluku da ozvaniči naziv »bosanski jezik« i time spriječi ukorjenjavanje naziva za jezik »srpski« pod uticajem naučnih shvatanja Vuka Karadžića, Šafarika i Miklošića. O toj pojavi sa žaljenjem je pisao u to vrijeme don Ivo Prodan.⁷

Da prilike u zemlji, ipak, nisu bile tako povoljne za ozvaničenje naziva za jezik »bosanski«, pokazuje podatak da taj naziv nije unesen u spomenuti udžbenik i da je pitanje ozvaničenja toga naziva ostavljeno za kasnije dok se za to stvore određene pretpostavke.

Pored naziva jezika, bosanskohercegovačka uprava je imala da riješi niz praktičnih jezičkih pitanja, nametnutih potrebama daljeg kulturnog razvoja zemlje. U tom poslu počinje se od škole jer je školska nastava zahtijevala da se riješi pitanje pravopisa, jezika udžbenika i gramatike.

Pripreme za izdavanje prvog udžbenika za osnovne škole, prve početnice, vršene u prvoj polovini 1883, dale su povod Zemaljskoj vladi da se definitivno opredijeli za pravopis koji će se upotrebljavati u Bosni i Hercegovini. Polazeći od postojeće pravopisne prakse u zemlji i prednosti koje bi usvojeni pravopis pružao u pridobijanju domaćeg stanovništva za politiku režima, Vlada se odlučila za fonetski pravopis. Motivirajući tu svoju odluku Zajedničkom ministarstvu finansija, Zemaljska vlada, prije svega, ističe da je ovaj pravopis, mada srazmjerno mlad, već uhvatio korijen u »južnoslovenskoj literaturi«, što pokazuje da mu pripada budućnost. Osim toga, pristalice tog pravopisa su »najistaknutiji korifeji«, kao Karadžić, Daničić, Miklošić, Budmani, Vrčević, Ljubiša i dr. Uz to u svim djelima pisanim ćirilicom upotrebljava se fonetski pravopis, pa bi uvođenje etimološkog sa ćirilskim pismom bilo isključeno. Ta je činjenica bila izuzetno značajna za Vladu jer su se Srbi služili ćirilicom, pa bi uvođenje etimološkog pravopisa izazvalo kod njih »vrlo veliko zaprepašćenje i sigurno odmah opoziciju protiv udžbenika«. Najzad, uvođenje fonetskog pravopisa Vlada je motivisala i širim političkim ciljevima, usmjerenim na pridobijanje srpskog stanovništva kao najbrojnijeg u zemlji. »Pošto su pravoslavni, dakle, najbrojnije zastupljeni, u ovim zemljama, pošto imaju vrlo mnogo razumijevanja za

⁶ Na margini akta gdje se o tome govori napisan je upitnik i dodato »Srbi«. (Isto)

⁷ »Međutim, dođu i pristrani učenjaci, te vidjesmo na naše oči poč Hrvata u Beč, a vratit se Srbina, poč našinca i slavinca, a vratit se Srbina. A kako neće? Vuk i Miklošić ne vidjeli nego Hrvate čakavce, čeh Šafarik nenahodio nego 801.000 Hrvata.« (D. Ivo Prodan, La secchia rapita ili Obračun između Srba i Hrvata, Zadar 1889, str. 125.).

kulturu i djelimično već posjeduju vrlo dobre konfesionalne škole, to se mora misliti na zadovoljenje toga elementa takođe u ovom pogledu (misli se na uvođenje fonetskog pravopisa — T. K.), tim više što će se takođe onda fonetski sistem morati konsekventnim načinom upotrebljavati u načinu pisanja latinicom, čime bi se postiglo da se pravoslavno stanovništvo više nego do sada sprijatelji sa latinicom.⁸ Kako se vidi, Vlada je računala da fonetskim pravopisom otvori put nenametljivom širenju latinice i potiskivanju ćirilice kod pravoslavnih, što bi doprinijelo otupljivanju njihovog nacionalnog osjećanja.

Po mišljenju Zemaljske vlade, fonetski pravopis je bio povoljan za Bosnu i Hercegovinu i sa stanovišta obrazovnog sistema u njoj jer je, u uslovima kada se obrazovanje u zemlji završavalo za ogromnu većinu učenika sa osnovnom školom, svojom jednostavnošću pružao mogućnost potpunog savlađivanja pismenosti na tom stepenu obrazovanja. Najzad, Vlada je željela da uvođenjem fonetskog pravopisa stekne i međunarodnu reputaciju jer je smatrala da se ta njena mjera uklapa u moderne pokrete u Evropi za uprošćavanje pravopisa. Takvi pokreti ispoljavali su se u to vrijeme u težnji za reformom pravopisa engleskog i njemačkog jezika.⁹

Uvođenjem fonetskog pravopisa 1883. kao zvaničnog režim je samo naćeo jezičku problematiku u Bosni i Hercegovini. Trebalo je dalje raditi na rješavanju pitanja vezanih za leksiku i gramatiku i izgrađivati specifičan bosanskohercegovaćki jezićki izraz, kojim bi se izdiferencirao literarni jezik u Bosni i Hercegovini od jezika u susjednim jugoslovenskim zemljama. Jedna grupa stručnjaka pod predsjedništvom vladinog savjetnika Vukovića izrazila je jedinstven stav da se spomenuta početnica štampa »južnim« (hercegovaćkim) dijalektom, što je Vlada i prihvatila. Oni su se takođe izjasnili i za to da u svim budućim udžbenicima treba da dođu do izražaja »ovdašnje jezićke nijanse i domaće jezićke forme«. To mišljenje Vlada usvaja i formira komisiju od svojih predstavnika i predstavnika sve tri konfesije, ćiji je zadatak bio da utvrdi jezik udžbenika »imajući stalno na umu osobenosti bosanskog jezika i ne služeći se primjerima sa strane«.¹⁰ Da je taj princip bio polazan u radu komisije, najbolje pokazuje činjenica što je Vlada u komisiju imenovala »ugledne domaće ljude i zvanićnike, za koje se moglo reći, da im se i u govoru i u ćuvstvu maternji jezik onako oćuvao, kako su ga s majćinim mlijekom usisali«.¹¹ Na žalost, za sada ne raspoložemo konkrećnim podacima da bismo utvrdili kako je komisija radila. Na osnovu nekih vladinih izvješćaja vidi se da je komisija strogo pazila na to da se

⁸ Zemaljska vlada — Zajednićkom ministarstvu finansija, 7. 5. 1883, ABH, ZMF, BH № 2513/1883.

⁹ Isto.

¹⁰ Isto; Mitar Papić, Iz prošlosti srpskohrvatskog jezika i pravopisa u Bosni i Hercegovini, Pregled br. 4/1973, str. 424.

¹¹ Ljuboje Dlustuš, Za narodno jedinstvo, Bosanska vila br. 12-15/1910, str. 221.

ne odstupa od zvanično usvojenog dijalekta i od domaćeg jezičkog izraza. Tako se, npr., prilikom pregledanja rukopisa Treće i Četvrte čitanke držala »južnobosanskog i južnohercegovačkog načina govora«, a u nejasnim slučajevima tražila je odgovore kod Daničića, Karadžića, Vrčevića i Ljubiše. »Usljed toga jezik u rukopisima ima siguran, očevidan lokalni ton.«¹² Ima podataka koji ukazuju na to da se u izboru nekih izraza postupalo proizvoljno samo da bi im se dala forma domaćih, a neki su čak i nasilno ijekavizirani.¹³

Na liniji tako utvrđenih principa Vlada pokreće 1884. izradu gramatike »bosanskog jezika«. Taj poduhvat je motivisan time što postojeće gramatike koje su u upotrebi u gimnaziji i učiteljskoj školi nisu sastavljene na južnom dijalektu koji je u upotrebi u zemlji niti su pisane fonetskim pravopisom, koji je uveden kao obavezan u škole. Osim toga, one sadrže mnoštvo primjera »neprikladnih za muhamedance«, pa su osobito zbog toga neprikladne za upotrebu u školama u Bosni i Hercegovini. Pošto zbog svega toga nedostaje »uopšte jedna gramatika adekvatna za ovdašnje prilike«, Vlada je smatrala da postoji »nužda« za izradu jedne gramatike na južnom dijalektu i sa fonetskim pravopisom. U njoj bi se izbjegla sva neprijatna mjesta za »pojedine dijelove« domaćeg stanovništva, a upotrebljavala bi se u gimnaziji, kursu za pomoćne učitelje, pravoslavnoj bogosloviji, građanskim školama i u svim budućim srednjim školama.¹⁴

Izradu gramatike Vlada je ponudila profesoru Francu Vuletiću, koji je ponudu prihvatio, ali je prethodno želio da sazna kako će jezik da nazove, pa je Vladi predložio nekoliko kombinacija: »hrvatsko-srpski«, »srpsko-hrvatski«, »hrvatski ili srpski« i »srpski ili hrvatski.«¹⁵ Kako se vidi, on naziv »bosanski« uopšte ne spominje, što je svojevrsna potvrda koliko je taj naziv bio malo odomaćen i koliko je bio daleko od nauke. Zajedničko ministarstvo finansija je, i pored toga, odbilo sve te kombinacije i prihvatilo predlog Zemaljske vlade da budući udžbenik nosi naziv »Gramatika bosanskog jezika.«¹⁶

Uz saglasnost Zajedničkog ministarstva finansija Zemaljska vlada izdaje Vuletiću 13. septembra 1884. instrukciju sa osnovnim principima za izradu gramatike. Gramatiku je trebalo sastaviti prema »južnom dijalektu« i uz upotrebu fonetskog pravopisa »utvrđenog prema Daničićevom sistemu«. Posebno je u instrukciji skrenuta pažnja da se pri oda-

¹² Zemaljska vlada — Zajedničkom ministarstvu finansija, 2. 8. 1886. ABH, ZMF, BH № 5999/1886.

¹³ Prilikom pregleda udžbenika »Istorija Bosne i Hercegovine za osnovne škole« komisija je uzela izraz »Slovjeni«, jer on odgovara ijekavštini, dok je odbila izraze: »Slaveni« kao »jezički maglovit«, »Slovini« jer je to ikavština i »Sloveni« jer se tako kaže »kod Srba«. (ABH, ZMF, BH № 11885/1893)

¹⁴ Zemaljska vlada — Zajedničkom ministarstvu finansija, 18. 6. 1884. ABH, ZMF, BH № 3804/1884.

¹⁵ Isto.

¹⁶ Zajedničko ministarstvo finansija — Zemaljskoj vladi, 30. 6. 1884, Isto.

biranju primjera takvi izrazi »koji iako nisu originalno bosanski, ali su se odomaćili u Bosni, ne mogu zamjenjivati drugim, drugdje uobičajenim, ali narodu u Bosni nerazumljivim riječima«. ¹⁷

Rad komisije za jezik udžbenika i osnovni principi na kojima je imala da se izradi gramatika bosanskog jezika pokazuju da se režim nije samo zadovoljio uzdizanjem južnog dijalekta na stepen posebnog jezika, kome je dat naziv »bosanski«, nego je nastojao da tom jeziku da što više specifičnih obilježja putem njegovanja i konzerviranja domaćih jezičkih osobenosti. Naš zadatak nije da sa stručne jezičke strane ulazimo u to koliko je režim u tome uspio, ali jest da ukazemo na teškoće u tom poslu da bi se bolje uočila politička pozadina čitavog rada na jezičkoj problematici.

Teškoće su iskrsele već na samom početku rada na izradi gramatike bosanskog jezika. Sam Vuletić nije priznavao da postoji poseban bosanski jezik, pa je tražio da se u predgovoru gramatike napiše da je jezik nazvan bosanskim na izričit zahtjev Vlade, a ako se to ne uradi, da se njegovo ime kao autora ne unosi u udžbenik. ¹⁸ Posebno je bilo teško naći ljude od autoriteta za recenzente koji bi podržali i preporučili ovaj poduhvat Zemaljske vlade. Zajedničko ministarstvo finansija obratilo se austrijskom ministarstvu bogoštovlja i nastave sa zahtjevom da pronađe pogodnu ličnost koja bi recenzirala gramatiku. Svjesno činjenice da ni jedan ozbiljan jezički stručnjak neće odobriti izdavanje gramatike ako bi polazio sa naučnog stanovišta, Zajedničko ministarstvo finansija je smatralo da se recenzentu moraju nametnuti politički motivi da bi dao pozitivnu recenziju. Zato ono u pomenutom zahtjevu naglašava da se recenzent »mora potpuno prikloniti uvjerenju, da ne bi bila u zemlji prihvaćena gramatika hrvatskog jezika od pravoslavnih, ali ni gramatika srpskog jezika od katolika i konačno, ni jedna ni druga od muhamedanaca«. ¹⁹ Austrijsko ministarstvo bogoštovlja i nastave ponudilo je Mikošiću da da recenziju, ali je on to odbio, ukazavši na »težak pa i skoro nemoguć zadatak« koji se postavlja pred recenzenta sa stanovišta nauke o jeziku i izrazivši lično mišljenje da bi dobro bilo da se »autoritet vlade zauzme za jedan ili drugi jezik« i da Vlada prihvati ili »srpski kojim osobito govore u istočnim dijelovima zemlje ne samo pravoslavni nego velikim dijelom i muhamedanci, ili da se odluči za hrvatski«. ²⁰ Ovakav predlog bio je neprihvatljiv za Vladu i ona je ostala uporna u svojim pogledima da jezik mora nositi naziv »bosanski« i da pod tim imenom treba da dobije svoju gramatiku.

¹⁷ Zemaljska vlada — Francu Vuletiću, 13. 9. 1884, ABH, ZMF, BH № 5976/1884.

¹⁸ Mitar Papić, Isto, str. 426.

¹⁹ Zajedničko ministarstvo finansija — Ministru bogoštovlja i nastave Konradu, 2. 7. 1885, ABH, ZMF, BH № 4364/1885).

²⁰ K. N. ministarstvo vjera i nastave — Zajedničkom ministarstvu finansija, 14. 7. 1885, ABH, ZMF, BH № 5514/1885.

Zemaljska vlada je najzad, ne obazirući se na mišljenje stručnjaka, objavila 1890. godine »Gramatiku bosanskog jezika za srednje škole«. Njena pojava oštro je napadnuta u široj jugoslovenskoj javnosti. Nije izostala ni negativna reakcija u Bosni i Hercegovini. »Bosanska vila« je pojavu gramatike propratila kratkim komentarom i sa podsmijehom, očigledno ukazujući na neosnovanost i besmislenost toga poduhvata. »Kao što vidimo knjiga je napisana za upotrebu u srednjim školama. U njoj je nauka o glasovima i oblicima. Ovo za sad samo uzgred spominjemo, moleći svakoga našeg čitaoca, da se ne začudi natpisu, jer to nije nikakva novina; odavno mi vidamo na školskijem svjedodžbama taj naziv. Eto u gimnaziji sarajevskoj uči se zemaljski jezik, a u preparandiji i trgovačkoj školi bosanski! A sad eto dočekasmo da se i knjige pišu i štampaju sa natpisom bosanski jezik. Jamačno će na skoro izbiti otkle i gramatika hercegovačkoga jezika, jer tako bi zahtijevala ravnopravnost. Inače Hercegovci su u pravu da protestiraju, zašto će oni učiti bosanski, a ne hercegovački.«²¹

Izdavanjem »Gramatike bosanskog jezika«, naziv »bosanski jezik« dobija svoju potvrdu u zvaničnom udžbeniku. Time je uprava stvorila uslove da se u sve škole uvede taj naziv za maternji jezik. Početni korak u tom pravcu Vlada je učinila izdavanjem formulara za godišnje izvještaje škola, u koje je unijela rubriku »bosanski jezik«. To je bio najbolji put da se konfesionalne škole pomire sa tim nazivom i da ga vremenom definitivno prihvate. Ali, od početka se pokazalo da sa tim neće ići lako. Srpske škole su brisale taj naziv i umjesto njega upisivale »srpski jezik«. Zemaljska vlada je smatrala izmjene »zvaničnog štampanog teksta nedopustivim« i izdala 15. juna 1893. naredbu kojom se takve korekture zabranjuju. Ova naredba nailazi na snažan otpor srpskih škola. Prvi slučaj otpora pojavljuje se u srpskoj školi u Doboju, ali je učitelj te škole morao da popusti pod pritiskom upravitelja ekspoziture. Najjači otpor pruža srpska škola u Tuzli. Kada je sreska vlast u Tuzli zatražila ispravku izvještaja u čijem je formularu bio precrtan tekst »bosanski jezik«, a unesen »srpski jezik«, crkveno-školska opština saziva skupštinu i odlučuje da uputi molbu Zemaljskoj vladi da se u školskim izvještajima za srpske škole dopusti naziv »srpski jezik«, a da se sa slanjem novog izvještaja sačeka dok se dobije odgovor Vlade. Pošto se sreska vlast nije saglasila sa zaključkom skupštine i pošto je energično zahtijevala za nazivom za jezik označenim u formularu, škola je podlegla tom pritisku i poslala takav izvještaj. I molba opštine Zemaljskoj vladi bila je uzaludna, jer je Vlada odgovorila da se ne može trpjeti pružanje otpora njenim naredbama i ocijenila postupak sreske vlasti ispravnim.²² Koliko je crkveno-školska opština u Tuzli bila uporna u svom otporu, pokazuje i to što se nije zadovoljila odgovorom Zemaljske vlade, nego je odmah uputila molbu Zajedničkom ministarstvu finansija

²¹ Bosanska vila, br. 17/1890, str. 272.

²² ABH, ZMF, BH Pr. № 1269/1894.

u kojoj je istakla da je stavom vlade »duboko povrijeđena« i u kojoj je zahtijevala da joj se ubuduće odobri da u godišnje izvještaje unosi naziv za maternji jezik »srpski«, koji je »nama najveća nacionalna sve-tinja«. I ova je molba ostala bez rezultata jer je Zajedničko ministarstvo finansija energično istupalo protiv svih vidova otpora mjerama vlasti, pa i protiv toga.²³ Treba reći da u otporu ovoj mjeri nisu sve crkveno-školske opštine pokazivale podjednaku energiju. Vlada je posebno bila iznenađena držanjem crkveno-školskih opština u Banjaluci i Mostaru, koje su ranije u tim stvarima pokazivale »najveću osjetljivost«. Prva je, čak, ispunila formular bez ikakvog prigovora, dok je druga našla »mudri kompromis« između vlastitog stava i stava vlade, pa je pored riječi »bosanski« dodala »srpski«.²⁴ Karakteristično je da su katoličke škole primile naredbu mirno, ne pokazujući nikakve znake otpora njenom sprovođenju.²⁵

Kako su srpske škole i dalje pokazale upornost u pružanju otpora toj mjeri, Vlada je bila prinuđena da im najzad dopusti da u školske izvještaje unose naziv »srpski jezik«. Istovremeno je morala konsekv-entno tome, kako je tvrdila, da dopusti katoličkim školama unošenje naziva za jezik »hrvatski«.²⁶

Pojava gramatike bosanskog jezika, izloženi pokušaj da se naziv za jezik »bosanski« nametne srpskim školama i otpori tom pokušaju dali su povod opoziciji u delegacijama da izvrgne oštroj kritici jezičku politiku Kalajeve uprave. Pri tome je posebno ukazivano na nacionalno-političke motive te politike, u čijim je temeljima bila ugrađena težnja za afirmaciju bosanske nacije. Na sjednici austrijske delegacije 1893. poslanik dr Herold izvrgava podsmijehu čitav posao bosanske uprave oko bosanskog jezika, postavivši pitanje »zašto se kod mnoštva slovenskih jezika« u Monarhiji stvara još jedan novi, bosanski jezik, »kao da nisu bili dovoljni jezici koje već imamo«.²⁷ Delegat Slama analizira u austrijskoj delegaciji razloge uvođenja »bosanskog jezika« i ističe da ga to podsjeća na vrijeme germanizacije u Češkoj, kada je apsolutistički režim nastojao da stvori više narodnosti, da bi potom mogli svima da vladaju Nijemci. Tako je narodu u Moravskoj govoreno da njegov jezik nije češki, nego »moravski, hanački, slovački«, iako je on bio svjestan da su ti nazivi samo oznake dijalekata češkog jezika.²⁸

Ovako oštre kritike, koje se uz to nisu ograničile samo na parlamentarnu tribinu, upućuju Kalaja da brani svoju jezičku politiku i da joj da što bezazleniji vid. On nastoji da predstavi da takva politika najbolje odgovara potrebama naroda jer isključivo izrasta iz nacionalno-vjerskih prilika u zemlji i iz njene tradicije.

²³ Srpska crkveno-školska opština Tuzla — Zajedničkom ministarstvu finansija, 14/26. 9. 1895, ABH, ZMF, BH Pr. № 1195/1895.

²⁴ Kao bilješka br. 22.

²⁵ ABH, ZV, Res. 25/1897.

²⁶ Isto.

²⁷ Stenographische Sitzungs-Protokolle..., Wien 1893, str. 195.

²⁸ Isto, Wien 1896., str. 151.

Kako napadi na uvođenje naziva »bosanski jezik« nisu prestajali, Kalaj nastoji da dobije saglasnost za tu mjeru od nekog od istaknutih jugoslovenskih jezičkih stručnjaka. Najzad, on uspijeva da pridobije Jagića. Jagić je, kao poslanik u austrijskoj delegaciji, održao govor na sjednici delegacije 18. juna 1896. u kome je pružio punu podršku uvođenju naziva »bosanski jezik«. Pod kojim se okolnostima Jagić odlučio za ovaj korak teško je utvrditi. U svojim uspomenama pisanim mnogo kasnije on kaže: »Ja sam, đavo me napastovao, ne da ugodim Kalaju već da osvetlim svu bedu i nevolju radi imena, progovorio nekoliko reči, kojih je bio taj smisao, da se nema pitati, kako on jezik zove, već kakovim se on jezikom služi, a u tom pogledu da je jezik čitave bosanske uprave, kao službeno glasilo, onaj isti lepi i pravilni jezik, koji vlada u Beogradu kao srpski, a u Zagrebu kao hrvatski jezik. Ja sam dakle oštro i precizno naglasio jedinstvo jezika između Beograda, Sarajeva i Zagreba... Evo tako je bilo u stvari, no Kalajevi organi, tj. zapravo čitava službena korespondencija nije htela doneti svega što sam ja kazao, već samo što je išlo na Kalajev mlin, tj. da sam ja branio njegov »bosanski« jezik.²⁹ Iz stenografskih bilježaka jasno se vidi da je Jagić u svom govoru nedvosmisleno istakao jedinstvo jezika u Srbiji i Hrvatskoj sa jezikom u Bosni i Hercegovini i da je u nazivu »bosanski jezik« vidio sredstvo za prevazilaženje spora između Srba i Hrvata, ali je isto tako uočljivo i prenaplašeno opravdavanje uvođenja tog naziva od strane vlade. On je sa žaljenjem konstatovao što u delegacijama oni koji kritikuju uvođenje naziva »bosanski jezik« vide u tome »zlu namjeru« Vlade. Zatim je ukazao na isključivo držanje srpske i hrvatske publicistike u pogledu naziva jezika. »Čim Hrvati kažu jezik je hrvatski, nasuprot tome nastaje kod Srba paklena vika, koji kažu ne, jezik je srpski. I obrnuto«. Te sukobe, po njegovom mišljenju, ne može otkloniti ni naziv »srpski ili hrvatski« jer se svaka strana bori da njeno ime dođe na prvo mjesto. Polazeći od tih argumenata Jagić je zaključio: »Ja držim da je pod takvim okolnostima potpuno ispravno od strane jedne obazrive zemaljske vlade da upotrebljava jedan izraz koji odgovara nazivu zemlje i koji ustvari nije izmislila njegova ekselencija, nego se već u 17. i 18. vijeku upotrebljavao«. Svoj govor Jagić je završio tvrdnjom da se u Bosni i Hercegovini upotrebljava u svim udžbenicima, u lijepoj i naučnoj literaturi »najuzorniji literarni jezik, isti jezik koji Srbi nazivaju srpski, a Hrvati hrvatski«, što je »najsajnije svjedočanstvo da ovdje ne može biti rđave namjere i dok se god mi dalje nalazimo u tom pogledu u zabuni — pa to leži u kulturnom razvitku, ljudi nisu osobito državotvorni — i dokle god oni nisu međusobno jedinstveni, moram da kažem... da je njegova ekselencija potpuno u pravu što se, da bi mogući spor odstranio, u svim zvaničnim izjavama služi ovim izrazom za nuždu.«³⁰ Iz čitavoq Jagićevog izlaganja nameće se najvje-

²⁹ V. Jagić, Spomeni mojega života, II, Beograd, 1934, str. 147.

³⁰ Stenographische Sitzungs-Protokolle..., Wien, 1896., str. 157.

rovatniji zaključak da je on nekritički prihvatio Kalajeve argumente i podlegao im jer je u »bosanskom jeziku« vidio samo sredstvo za otklanjanje srpskohrvatskog spora, što je i sam Kalaj govorio, a ne i sredstvo za afirmaciju bosanske nacije. Na takav zaključak upućuje i jedno Jagićevo pismo Rešetaru u kome brani svoj istup u delegaciji. »Mojih nekoliko riječi imalo je velik uspjeh, a ne marim, neka naše novine viču koliko ih volja, ja sam kazao »suštu« istinu. Kalaj bio je vrlo zadovoljan mojom izjavom — a to mi je drago, jer je zbilja taj čovjek vrlo uman«³¹. Ali, na čvrstinu njegova uvjerenja i na angažovanu odbranu Kalaja mogli su da utiču i drugi faktori, a, prije svega, njegova pozicija kao člana gornjeg doma austrijskog parlamenta. Možda nije bez značaja i podatak da je on neposredno pred početak zasjedanja delegacija dobio zajedno sa Zmajem počasnu diplomu doktora filozofije univerziteta u Budimpešti.³² Hrvatski književnik i publicista Josip Pasarić smatrao je Jagićevu odbranu »bosanskog jezika« jednom od njegovih naučnih »metamorfoza« diktiranu ličnim interesom.³³

Jagićeva odbrana naziva »bosanski jezik« dobro je došla Kalaju jer je njom dobio potvrdu najpozvanijeg autoriteta za mjeru koja mu je zadavala toliko glavobolje u Bosni i Hercegovini i u Monarhiji. Zato se on duboko zahvalio Jagiću u čijim je riječima našao opravdanje »kao rijetko gdje« za svoj postupak u pogledu naziva jezika. Silinu oduševljenja njegovom izjavom, koju je smatrao vlastitim trijumfom nad političkim protivnicima, Kalaj je izrazio izlivom riječi punih hvala upućenih Jagiću. »Gospodin Jagić je sam Sloven i kao što je poznato — ja molim za izvinjenje ako to nije tako — danas prvi slavist svijeta, a ne samo Austrije. On poznaje ne samo jezike, nego i istoriju svih slovenskih naroda, njihovu kulturu i naučni razvitak. Ako se iz usta jednog takvog čovjeka čuje, da se danas ne čini ništa drugo, nego da se veliki rascjep mimoide ako se od nas zvanično upotrebljavan ovaj izraz i dalje bude upotrebljavao, to možemo mi Bosanci, a ja i sebe takođe tako nazivam, biti potpuno zadovoljni sa ovim izrazom i ja sa svoje strane, pošto sam za to nestručan ne bih mogao riječima koje je ovaj veleučeni, izvanredni... Slavista izgovorio, ni jednu jotu dodati.«³⁴

Jagićeva izjava o bosanskom jeziku ohrabruje Kalaja, pa on već u novembru 1896. pristupa pripremama za organizovanje filološko-etnografskog kongresa u Sarajevu. Na kongresu je trebao Jagić da vodi

³¹ Jagić — Rešetaru, Budimpešta 18. 6. 1896., Korespondencija Vatroslava Jagića, I, Zagreb, 1953, str. 81-85.

³² Brankovo kolo od 23. 5./4. 6. 1896., str. 672.

³³ »Još nam preostaje bosanska metamorfoza Jagićeva, izvršena u delegacijama 18. lipnja g. 1896... Evo to su glavne metamorfoze Jagićeva uvjerenja o nazivu naše narodnosti i jezika narodnoga... Do takvoga se smiešnoga kaosa dolazi... kada se prema momentu i interesu prekrojavaju nazori i preokreću uvjerenja.« / Prof. Josip Pasarić, Jagić prema Hrvatstvu i Srbstvu, Zagreb, 1899, str. 22-23.

³⁴ Kalajev govor u austrijskoj delegaciji 18. 6. 1896, Stenographische Sitzungs-Protokolle..., Wien, 1896., str. 158.

filološku sekciju.³⁵ Kakav je pravi cilj kongresa bio u pogledu pitanja koja se tiču jezika, ne može se pouzdano utvrditi iz raspoloživih izvora. Činjenica da je te godine Monarhija pripremala aneksiju Bosne i Hercegovine i s tim u vezi i neke promjene u upravi zemlje ukazuju da je Kalaj očekivao od kongresa ne samo afirmaciju njegove dotadašnje jezičke politike nego i stvaranje uslova za dalje, krupnije korake u izgradnji bosanskog jezika. Na takav zaključak upućuje rad na jezičkoj anketi, koji je organizovan u okviru priprema kongresa, a kojom je trebalo prikupiti podatke o jeziku u zemlji. Jagić i Rešetar sastavili su pitanja, dok je anketu sproveo Zemaljski muzej. Anketa je uspješno sprovedena jer su stigli brojni odgovori iz svih krajeva Bosne i Hercegovine. Kongres je trebalo da se održi krajem avgusta i početkom septembra 1897, ali je taj rok pomjeren za 1899,³⁶ da bi se na kraju konačno odustalo od njegovog organizovanja. Najvjerovatnije je da je te planove pokvarilo odgađanje očekivane aneksije i srpski autonomni pokret. I rezultati ankete ostali su neiskorišćeni. Čak ni Rešetar nije mogao da dobije materijal ankete. Razloge zbog kojih mu je to uskraćeno on je ovako izložio: »Ja mislim da je tomu bilo ovo uzrok: kad sam se vratio s puta u Beč, odsečni šef Horović razgovarao je sa mnom o mome putu, te me zapita jesam li se uverio da se u Bosni i Hercegovini govori jednim dijalektom, koji se razlikuje od svih u susjednim krajevima, na što mu ja čisto i bistro odgovorih, naprotiv da sam se uverio da je onako kako smo mi filolozi i mislili i znali da je, to jest da se u Bosni i Hercegovini ne govori jednim dijalektom, već se dijalekti raznih krajeva BiH pomalo prelivaju i mešaju sa dijalektima susjednih zemalja.«³⁷ Teško je povjerovati da je Kalaj kao odličan poznavalac našeg jezika bio tako neobaviješten o jezičkoj stvarnosti u Bosni i Hercegovini kao Horović i da je očekivao da anketa otkrije dijalekt potpuno različit od onih kojim se govori u susjednim jugoslovenskim zemljama, koji bi onda kongres sankcionisao kao govor Bosne i Hercegovine. Ali i pored toga, Rešetarovo svjedočenje upućuje na zaključak da je režim očekivao od kongresa da potvrdi jezičke specifičnosti Bosne i Hercegovine i da puniji sadržaj »bosanskom jeziku«. U prilog toga govori i pisanje »Bošnjaka«, koje je inspirisano pripremama za kongres i spomenutom anketom. U jednom članku »Bošnjaka« piše se, npr., o postojanju »muhamedanskog narečja« i »muhamedanskoga materina govora i jezika«.³⁸ Ma

³⁵ Protokol o pripremama kongresa, ABH, ZMF, BH Pr. № 1418/1897.

³⁶ Isto.

³⁷ V. Jagić, Isto, str. 241.

³⁸ »Pošto je list »Bošnjak« Bošnjak, to hoće da ostane, što mu je i dužnost, kod muhamedanskoga nariječja, i ako podpuno zna po novome uvede-nome književnome jeziku razgovarati.« Pošto »mnogi muhamedanci« prigovara-ju da se list ne drži narodnoga govora, kao što je obećao«, dok drugi pri-mjećuju da se ne drži »zavedenoga književno-školskoga jezika... Mi tijekom odgovaramo: Nama se preče držati narodnoga muhamedanskoga materina govora i jezika, nego li druge riječi u isti miješati. Poznato je da mi Bošnjaci

koliko da to pisanje u svojoj naivnosti graniči sa smiješnim, ono je, ipak, izraz određenih raspoloženja i dokaz do kakvih sve vulgarizacija može da dovede jedna politika ako ne polazi sa realnih osnova.

Pokušaj organizovanja filološko-etnografskog kongresa bila je posljednja Kalajeva akcija u oblasti rješavanja jezičke problematike. Od tada on izbjegava da se dotiče jezičkog pitanja i nastoji da očuva ono što je postigao. I dalje je ostao pri nazivu »bosanski jezik«, mada je dopuštao i druge nazive. Posljednji put Kalaj javno govori o jeziku, prema raspoloživim izvorima, u budžetskom odboru austrijske delegacije 1901. Ali, to je već vrijeme kada je napustio politiku »bosanske nacije«. On tada izjavljuje da »neće da se upušta u staru prepirku, kako treba da se zove jezik zemaljski, da li srpski ili hrvatski ili srpskohrvatski« i naglašava »da je spreman prihvatiti za Bosnu svaki naziv, u kojem se sporazumiju oba plemena, Srbi i Hrvati«. ³⁹ Ovako je mogao da govori samo čovjek koji je imao uvjerenje u trajnost srpskohrvatskog spora i koji je svoju politiku gradio na tom sporu.

Kalajeva politika »bosanskog jezika« nije mogla uhvatiti korijen u BiH. Njoj od početka pružaju otpor Srbi jer je bila u suprotnosti sa njihovom tradicijom. Još prije okupacije jezik se u pravoslavnim školama nazivao »srpski«. U prvom broju »Bosanskog vjesnika«, koji je pokrenut 1866, pisalo je u jednom dopisu da će list izlaziti na »srbsko-bosanskom jeziku«. »Sarajevski cvjetnik« izdaje se na »turskom i srbskom jeziku«. ⁴⁰ Prirodno je onda što se Srbi suprotstavljaju uvođenju naziva »bosanski jezik«, tim prije što u njemu vide sredstvo denacionalizacije. Hrvati se u početku uglavnom mire sa »bosanskim jezikom«, ali sa jačanjem hrvatskog nacionalnog pokreta jača i njihov otpor. ⁴¹ Jedino je bezrezervnu podršku Kalaju pružala grupa Muslimana okupljena oko lista »Bošnjak«, koja se uporno zalaže za »bosanski jezik« kao bitan konstitutivni elemenat bosanske narodnosti. Već u prvim brojevima list ističe jedinstvo između jezika i nacije. »A što se tiče našega jezika, to se ne plašimo pred cijelim svijetom otvoreno kazati, da nam je i ime našega jezika usko skopčato sa imenom narodnim, te da nam se i jezik nazove bosanskim. Mi smo konzervativne naravi te nećemo da rastavljamo ono, što je kroz vjekove spojeno jedno uz drugo i ne možemo

Muhamedanci imamo sasna drugo nariječje, nego li pravoslavni Bošnjaci, na pr. mi govorimo aga, a oni haga, mi at, a oni hat, mi han, a oni an..., mi duhan, a oni duvan, ... te se vidi da »him« proizilazi iz muhamedanskog, a »im« iz pravoslavnog nariječja.« (U obranu našega čistoga govora i jezika, Bošnjak, br. 1 od 7. 1. 1897).

³⁹ Srpski vjesnik, br. 22 od 2. 6. 1901.

⁴⁰ U uvodniku prvog broja lista kaže se da bi list »više našijeh zemljaka čitati i razumjeti mogli, izdajemo ga na turskom i srbskom jeziku.« (Sarajevski cvjetnik, br. 1 od 26. 12. 1868).

⁴¹ Moto hrvatskog lista »Osvit« koji izlazi u Mostaru od 1898. su stihovi Safet-bega Bašagića: »Hrvatskoga jezika šum, može da goji, može da spoji, Istok i Zapad, pjesmu i um.«

jedno izreći, a da na drugo ne pomislimo«. ⁴² Ali, podrška »Bošnjaka« nije bila tako jaka da u vodećim muslimanskim slojevima stvori raspoloženje za Kalajevu politiku »bosanskog jezika«.

Tako je Kalajeva politika »bosanskog jezika« ostala na površini političkih kretanja u zemlji i doživjela istorijski neuspjeh.

LA POLITIQUE LINGUISTIQUE DE KALLAY EN BOSNIE-HERZÉGOVINE

Dans l'article sont exposés les idées directrices de la politique linguistique en Bosnie-Herzégovine. Cette politique a représenté une partie de sa politique nationale qui considérait la langue comme un moyen de l'affirmation de la »nation bosniaque«. D'où l'administration de Kallay essaye de sauvegarder et d'affirmer encore plus l'expression linguistique propre à la Bosnie-Herzégovine et introduit le terme officiel »la langue bosniaque«. L'introduction de cette appellation rencontre une forte résistance non seulement en Bosnie-Herzégovine mais aussi dans le public yougoslave ce qui avait pour conséquence que la politique de »langue bosniaque« a subi une défaite historique.

⁴² Svačije poštuemo -- a svojim se dičimo, Bošnjak, br. 4 od 23. 7. 1891.